

Tartu Ülikool

Filosoofiateaduskond

Semiootika osakond

Marit Hansen

REAALIDE TÕLKIMINE NORRA KEELEST EESTI KEELDE KETIL
BJØRNSTAD' ROMAANI „MUUSIKALE“ NÄITEL

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Terje Loogus, Anu Laanemets

Tartu 2013

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Marit Hansen .....

(allkiri)

.....

(kuupäev)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. REAALI MÕISTE JA LIIGID	5
1.1. Reaali mõiste.....	5
1.2. Reaalide piiritlemine	8
1.3. Reaalide klassifitseerimine	9
2. OMA JA VÕÕRAS, KODUSTAMINE JA VÕÕRAPÄRASTAMINE	12
2.1. Oma ja võõra suhe tõlkimisel	12
2.2. Kodustav ja võõrapärastav strateegia	14
3. TÕLKEMEETODID	16
3.1. Reaalide tõlkimiseks kasutatavad meetodid	16
3.2. Tõlkemeetodi valik.....	20
4. ANALÜÜS	22
4.1. Romaanist „Muusikale“	22
4.2. Romaanis kasutatud tõlkemeetodid.....	25
4.2.1. Kultuuriline ekvivalent.....	25
4.2.2. Eksplikatsioon.....	28
4.2.2.1. Joonealused kommentaarid	29
4.2.2.2. Tekstisisene eksplikatsioon	31
4.2.3. Ligikaudne ekvivalent	34
4.2.4. Kalka	36
4.2.5. Kirjeldav tõlge	37

4.2.6. Tunnustatud vaste	39
4.2.7. Järeldused	40
KOKKUVÕTE	42
KIRJANDUS	44
SUMMARY	46
LISA 1	49

SISSEJUHATUS

Bakalaureusetöö eesmärk on kirjeldada ja analüüsida reaalse tõlkimiseks kasutatavaid tõlkemeetodeid Ketil Bjørnstad' romaani „Muusikale“ näitel. Töös võrreldakse Ketil Bjørnstad' norra keelses romaanis „Til musikken“ leiduvaid reaale nende tõlkevastetega romaani eestikeelses tõlkes „Muusikale“. Kuna reaalsed on ühele kultuurile eriomased nähtused või objektid, mida teises kultuuris ei leidu või millel on teises kultuuris erinev tähendus, on nende tõlkimine keeruline. Kuidas tõlkida midagi, millel ei ole teises keeles vastet? Bakalaureusetöö eesmärk ongi välja selgitada, milliseid tõlkemeetodeid on kasutatud reaalse tõlkimiseks norra keelest eesti keelde ning analüüsi põhjal teha üldistusi tõlkestrateegia kohta tervikuna – kas sihttekst on pigem võõrapärastav või kodustav. Bakalaureusetöö on kvalitatiivne uurimus.

Esimeses peatükis selgitatakse reaali mõistet ja vaadeldakse, kuidas tõlketeoreetikud on reaale defineerinud, kirjeldanud ja klassifitseerinud. Teises peatükis vaadeldakse reaalse tõlkimise problemaatikat oma ja võõra seisukohast. Samuti antakse ülevaade tõlkestrateegiatest – kodustamisest ja võõrapärastamisest. Kolmandas peatükis antakse ülevaade sellest, milliseid tõlkemeetodeid saab kasutada reaalse tõlkimiseks ja mis võib olla määrav meetodi valikul. Neljas peatükk on analüüsiosa, kus uuritakse, milliseid tõlkemeetodeid on kasutatud analüüsitava romaanis reaalse tõlkimiseks. Lisaks tehakse järeldused üldise tõlkestrateegia kohta – kas sihttekst on pigem võõrapärastav või kodustav.

Reaalse tõlkimist on teiste seas uurinud Terje Loogus doktoritöös „Kultur im Spannungsfeld translatorischer Entscheidungen. Probleme und Konflikte“ (2008), Anna Naukkarinen magistritöös „’Tuntematon sotilas’ and its English and German

Translations: A Study of Realia“ (2006) ja Christel Furmyr magistritöös „Oversettelse av Roman Sencins novelle „Pered snegom“ med kommentarer til oversettelsen“ („Roman Sencini novelli „Pered snegom“ kommenteeritud tõlge“ 2012). Karen Schmidt on uurinud reaalide tõlkimist saksa keelest eesti keelde magistritöös „Kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimine Daniel Kehlmanni romaani „Maailma mõõtmine“ näitel“ (2011), hispaania keelest eesti keelde Mari Laan magistritöös „Reaalide tõlkimine hispaaniakeelse kirjanduse eestindamisel“ (2006) ning norra keelest eesti keelde Liis Kauge magistritöös „Å oversette kulturspesifikke termer fra norsk til estisk“ (2009, „Kultuurispetsiifiliste terminite tõlkimine norra keelest eesti keelde“). Antud nimekiri ei ole ammendav, kuid käesoleva töö raames on tutvutud nende töödega.

1. REAALI MÕISTE JA LIIGID

Käesolevas peatükis vaadeldakse, kuidas nimetatakse, defineeritakse ja iseloomustatakse reaale teoreetilises kirjanduses. Teises alapeatükis käsitletakse reaaside piiritlemist ja kolmandas reaaside klassifitseerimise võimalusi.

1.1. Reaali mõiste

Lähtekultuurile iseloomulikest nähtustest ja objektidest rääkimiseks kasutatakse tõlketeaduses erinevaid termineid. Eesti keeles kasutatakse termineid *reaal* (Lehtsalu ja Liiv 1972, Lange 2008) ja *kultuurispetsiifiline element* (Schmidt 2011). Inglisekeelses kirjanduses on levinud *cultural term*, *cultural word* (Newmark 1984, 1988), *cultural element* (Jakobson 1959), *culture-bound term/word*, *cultural marker* (Aubert ja Zavaglia 2005), *specific cultural item* (Aixelá 1995), *culture-specific item* (Terestyényi 2011). Norra- ja taanikeelses kirjanduses kasutatakse vastavalt mõistet *kulturspesifikke/kulturspecifike termer* (kultuurispetsiifilised terminid, Kauge 2009). Käesolevas töös kasutatakse terminit *reaal*.

Reaali mõiste on kahetähenduslik: ühelt poolt tähistatakse terminiga *reaal* teatud kultuurile iseloomulikke objekte ja nähtusi, teiselt poolt sõnu (lekseeme), millega neid objekte tähistatakse. Käesolevas töös sellist eristust otstarbekaks ei peeta, kuna objekt ja

selle tähistaja on omavahel tihedalt seotud. Ka suur osa tõlketeoreetikuid ei pea sellist eristust vajalikuks, kuid enamasti viidatakse reaalse tõlkimisest rääkides mitte objektidele, vaid lekseemidele.

Urve Lehtsalu ja Gustav Liiv eristavad termineid *reaal* ja *reaale tähistav leksikaalne ühik*. Nad väidavad, et reaalse tõlkimiskeskused tulenevad sellest, et kuigi lähtekeele reaale tähistavad leksikaalsed ühikud võivad tähistada objekte ja nähtusi, mis on täpselt määratletavad, „puudub neil terminoloogiline varjund ja nad kuuluvad neutraalsesse stiili“ (Lehtsalu ja Liiv 1972: 19). Seega on sobiva sihtkeelse vaste leidmiseks oluline õige ettekujutus reaalsest, mida lähtekeele leksikaalsed ühikud tähistavad (ibid.).

Peter Newmark (1988: 95) eristab *kultuurilisi sõnu* (*cultural words*) ja 'võõraid' kultuuri(spetsiifilisi) sõnu (*foreign cultural words*). Viimased on reaalsed kitsamas tähenduses, st nähtused, mis kultuuris A leiduvad, kultuuris B aga mitte, seetõttu ei ole kultuuris B ka nende tähistamiseks sõnu. Newmark (ibid.) väidab, et kultuurilisi sõnu on kerge märgata, kuna nad on seotud (ühe) kindla keelega ja neid ei saa sõnasõnaliselt tõlkida, aga paljud neist sisaldavad igapäevakeele sõnu (nt *topping out a building*, *gentlemen, please*, *mud in your eye*). Sellisel juhul oleks literaalne/sõnasõnaline tõlge tähendust moonutav ja tõlkimiseks sobib pigem kirjeldav-funktsionaalne ekvivalent.

Anne Lange (2008: 36) sõnul avaldub kultuur reaalse kaudu kõige käegakatsutavamalt. Lange järgi on reaalsed geograafilised, olustikulised, poliitilised, administratiivsed, seltskondlikud jm faktid, „mis võivad teises lähtekultuuris olla sootuks teised kui tõlke lugeja kultuuris“ (ibid.).

Sider Florin (1993: 122) kasutab terminit *realia*. Reaalsed on Florini järgi sõnad ja sõnade kombinatsioonid, mis viitavad objektidele ja nähtustele, mis iseloomustavad eluviisi, kultuuri, sotsiaalset ja ajaloolist arengut, mis on ühele kultuurile iseloomulik ja teisele võõras. Kuna nad väljendavad kohalikku ja ajaloolist eripära, ei ole neil teis(t)es keel(t)es täpselt vastet, ekvivalenti. Florini sõnul näitavad reaalsed selgelt, et kuigi tõlge põhineb keelel, ei ole see piiratud ainult keelega. Tõlkija peab viima mõisted ühest osutusväljast (*universe of reference*) teise, mitte ainult sõnu ühest keelest teise. Florini sõnul näitavad reaalsed ka seda, et tõlked jäävad alati tõlgeteks. Olenemata sellest, kui

erinevaid meetodeid reaalide tõlkimise probleemi lahendamiseks kasutatakse, jääb probleem lõpliku ja selge lahenduseeta. (Florin 1993: 122) Sellest lähtuvalt jääb kama alati kamaks ja näiteks sõnad *hapupiimamagustoit*, *matrett av mjøl og melk* (norra k, roog jahust ja piimast), *skrädmjøl* (rootsi k, literaalselt: sorteeritud jahu; kultuuriline ekvivalent kamale) ei anna edasi selle toidu olemust.

Osutusväli (*universe of reference*) kultuuris A ei kattu kunagi täielikult osutusväljaga kultuuris B. Reaalid näitavad, et tõlkimine kui katse ületada keeltevahelist erinevust, jääbki ainult katseks. Sellisena kinnitavad reaalsed originaalteksti kultuuri võõrasust sihtkeele tekstis. (Florin 1993: 122)

Javier Franco Aixelá (1995: 113) sõnul on üks põhilisi reaalide tõlkimise probleeme seotud nende definitsiooniga – keeles on k õ i k kultuurimärk, alustades keelest endast. Tavaliselt loetakse reaalideks objektid, mis kuuluvad keelesüsteemi kõige arbitraarsemasse osasse: kohalikud asutused, tänavanimed, ajaloolised tegelased, kohanimed, inimesed, ajakirjad/ajalehed, kunstiteosed jne. Aixelá sõnul tuleks reaalide kategooriat avaramaks muuta, sest kuigi selliselt defineeritud reaalsed tekitavad tihti tõlkeprobleeme, leidub tekstides ka elemente, mis ei ole arbitraarsed, aga mille probleemset loomust põhjendatakse kultuuridevahelise lüngaga (ibid.). Niisiis jääb Aixelá sõnul tavapärane reaalide definitsioon kitsaks ja ta toob sisse laiemad definitsiooni:

[...] SCIs are those textually actualized items whose function and intertextual load in a ST cause a translation problem due to either the non-existence of the referred item in the target system or to its different intertextual and cultural implications.¹ (Aixelá 1995: 114)

Aixelá rõhutab, et tõlkes ei eksisteeri reaalsed iseeneses, nende tõlget peab vaatlema kui konflikti tulemust, mille on tekitanud ühe keele (lähtekeele) osutus, mille üleviimisel teise keelde (sihtkeelde) tekib tõlkeprobleem selle tõttu, et see viide teises keeles puudub või et sellel viitel on teistsugune väärtus (ideoloogiast, sagedusest, kasutusest jms lähtuvalt). Reaalsed esinevad konkreetsetes tekstilistes situatsioonides, millest

---

¹ „Kultuurispetsiifilised elemendid on sellised tekstielemendid, mille funktsioon ja intertekstuaalne osutus lähtetekstis põhjustavad tõlkeprobleemi selle tõttu, et element on sihtkeeles tundmatu või sellel on teistsugused intertekstuaalsed ja kultuurilised implikatsioonid.“ (MH tõlge)

tuleneb nende tõlkimise problemaatilisus. (Aixelá 1995: 113–114) Käesolevas töös lähtutakse Aixelá reaalide definitsioonist, kuna see iseloomustab väga hästi töö käigus kogutud empiirilist materjali.

1.2. Reaalide piiritlemine

Reaale piiritletakse tõlketeoreetilises kirjanduses erinevalt. Nagu eelnevast alapeatükist selgus, sõltub see eelkõige sellest, kuidas reaale defineerida. Eelkõige puudutab reaalide piiritlemise küsimus pärisnimesid.

Newmark (1984: 70) tõmbab selge piiri pärisnimede, institutsionaalsete terminite ja reaalide/kultuuriliste terminite vahele. Ta väidab, et objektide ja inimeste pärisnimesid ei peaks tõlkima, sest need kuuluvad 'väljapoole' keeli, neil ei ole tähendust ega konnotatsioone, seega ei käsitle Newmark pärisnimesid reaalidena. Ka Rune Ingo (2007: 137) väidab, et tavapäraselt käsitletakse pärisnimesid kui ilma tähenduseta tekstielemente ja teoreetiliselt ei tohiks neid tõlkida. Ta lisab, et tegelikkuses on pärisnimede tõlkimise teema siiski keerulisem.

Mari Laan viitab oma magistritöös Anne Martinile („Tratamiento de las referencias de carácter institucional del mundo de habla inglesa en la prensa española“ 1997: 44 apud Laan 2006: 17), kelle arvates peaks pärisnimesid käsitlema sarnaselt teiste tekstielementidega, sest ka pärisnimedel võib olla tähendus ja konnotatsioon. Laan (2006: 17) väidab samuti, et kui pärisnimede kategooriasse hõlmata lisaks kõige tavalisematele isiku- ja kohanimedele ka asutuste, (üli)koolide, haiglate, ajalehtede, ajakirjade, rühmituste, haldusüksuste ja sündmuste nimed, on nende tähenduse ja konnotatsiooni olemasolu raske vaidlustada.

Pärisnimede kultuurispetsiifilisuse illustreerimiseks võib tuua näite norrakeelsest nimest Slottet. *Et slott* on norra keeles *loss*, aga kuna ta on suure tähega ja määratud vormis (-et lõpp), viidatakse ühele kindlale lossile, Norra kuningalossile Oslos. Et seda

teada, peab tundma kultuurikonteksti. Vaatamata sellele, et sõna *loss* leidub ka eesti keeles, on nimi *Slottet* siiski kultuurispetsiifiline. Kui *Slottet* sihtteksti transkribeerida, kaoks tähendus ja ka literaalne/sõnasõnaline tõlge jätaks tähenduse häguseks ning sihtteksti lugeja ei saaks aru, millele viidatakse.

Eksitav oleks hinnata teksti tõlkestrateegia kodustavaks, kui see sisaldab võõra kõlaga isikunimesid või tundmatuid kohanimesid ilma kommentaarideta või muude selgitusteta. Kui nimed Aksel, Herman, Irene ja Selma on küllaltki eestipäraseks ja ei mõju lugejale võõralt, siis nimed nagu Åse, Bror, Øyvind ja Torfinn juhivad lugeja tähelepanu sellele, et need nimed on võõrad ja pärit teisest kultuuriruumist. Eriti aitavad võõrasust tunnetada nimed, mille puhul lugeja ei tea, kuidas neid hääldada. Seda omakorda võivad põhjustada eesti keelele võõrad tähed, näiteks norra *å*, *æ* ja *ø*. Kuigi isikunimesid tavaliselt transkribeeritakse, võivad ka need olla ühele kultuurile omased ja teisele võõrad.

Seega tuleks siinkirjutaja arvates käsitleda pärisnimesid sarnaselt teiste kultuurispetsiifiliste tekstielementidega ning käesolevas töös loetakse reaaside alla ka pärisnimed.

1.3. Reaaside klassifitseerimine

Florini (1993: 123) sõnul võib reaale klassifitseerida temaatiliselt, vastavalt materiaalsele või loogilistele gruppidele, kuhu nad kuuluvad; ajaliselt, vastavalt ajaloolisele perioodile, kuhu nad kuuluvad; ja geograafiliselt, vastavalt asukohale, kus neid on kasutatud.

Nii Vlahhov ja Florin (1980: 59–64) kui ka Newmark (1988: 95) on kategoriseerinud reaale teemade järgi. Kuna mõlemad klassifikatsioonid suures osas kattuvad, tuuakse järgnevalt välja neist kahest detailsem, Vlahhovi ja Florini reaaside klassifikatsioon. Selle järgi jagunevad reaamid järgmistesse gruppidesse:

1. geograafilised reaaliid:
  - a) füüsiline geograafia ja meteoroloogia
  - b) inimtegevusega seotud geograafilised objektid
  - c) endeemid, st ainult mingis piirkonnas esinevad taime- ja loomaliigid
2. etnograafilised reaaliid:
  - a) olme
    - söögid, joogid
    - igapäevaeluga seotud asutused
    - riietus
    - elamud, mööbli- ja tarbeesemed
    - transport
    - muu
  - b) tööga seotud reaaliid:
    - töötavad inimesed
    - tööriistad
    - tööga seotud asutused
  - c) kunsti ja kultuuriga seotud reaaliid
    - muusika ja tantsud
    - muusikainstrumendid
    - folkloor
    - teater
    - muud kunstiliigid
    - kunstiga tegelevad inimesed
    - tavad ja rituaalid
    - peod ja mängud
    - mütoloogia
    - kultusega seotud isikud ja esemed
    - tähtpäevad
  - d) etnilised nimetused
    - rahvanimetused
    - hüüdnimed, enamasti naljatlevad või solvavad

- nimetused elukoha järgi
- e) mõõõtühikud ja raha
  - mõõõtühikud
  - rahaühikud
- 3. ühiskondlik-poliitilised reaaliid
  - a) administratiiv-territoriaalsed reaaliid
    - administratiiv-territoriaalsed üksused
    - asulad
    - asula osad
  - b) võimuorganid ja võimukandjad
  - c) ühiskondlik-poliitilist elu puudutavad reaaliid:
    - poliitilised organisatsioonid ja ühendused
    - patriootilised ja ühiskondlikud liikumised
    - sotsiaalsed nähtused ja liikumised
    - aunimetused, kraadid, tiitlid ja kõnetlussõnad
    - ametiasutused
    - haridus- ja kultuuriasutused
    - seisused, kastid ja sinna kuuluvad inimesed
    - seisuse märgid ja sümbolid
  - d) sõjaga seotud reaaliid (sõjalised üksused, relvad, mundri osad, sõjaväelised seisused).

Laan (2006: 18–20) väidab, et ühest küljest aitab reaaliid teemaatikast lähtuv klassifitseerimine materjali korrastada, kuid teisest küljest võib mõne reaali kuulumine ühte või teise kategooriasse olla tinglik. Käesoleva töö analüüsiosas (ptk 4) koostatakse klassifikatsioon, mis annab ülevaate analüüsitava romaani esinenud reaaliid kategooriatest. Selle aluseks on võetud Vlahhovi ja Florini klassifikatsioon.

2. OMA JA VÕÕRAS, KODUSTAMINE JA VÕÕRAPÄRASTAMINE

Käesolevas peatükis käsitletakse oma ja võõra temaatikat ning kodustamist ja võõrapäramist kui üldisi tõlkestrateegiaid.

2.1. Oma ja võõra suhe tõlkimisel

Teksti võõrasus võib puudutada nii teksti keelt, kultuuri, sisu, aega, kohta kui ka vormi. Võõrasus on alati suhteline mõiste ja sellest rääkides tuleb määratleda, millisest perspektiivist vaadatuna midagi võõras on (Loogus 2011: 97). Käesoleva töö kontekstis peetakse silmas lähteteksti ja sihtteksti erinevat kultuuritausta, mis võib põhjustada lähteteksti sihtkeelde tõlkimisel tõlkeprobleeme. Katre Kikase (2006: 192) väitel võib kultuuripaari lähenemine olla mitte-binaarne, kus nii oma kui ka võõras on markeeritud, st mõlemad omavad kindlaid tunnuseid ja on piiritletavad. Oma ja võõra vahel on sümboolne piir, mille „olemuse määrab piiritletava kogukonna liikmetele ühine teadlikkus, kujutlus piiri olemasolust“ (ibid.). Kultuuripaari võib oma ja võõra seisukohast vaadelda ka binaarsena, mis tähendab, et oma on markeeritud, võõras aga mitte (võõras on mitte-oma) (ibid.).

Tõlketoorias eristatakse kognitiivset ja diskriminatoorset võõrasust. Kognitiivne võõrasus tähistab subjekti-objekti suhet ja see puudutab vastuvõtjate teadmisi. Kognitiivsel võõrasusel on kaks alaliiki, subjektiivne ja objektiivne võõrasus

(Loogus 2011: 98 apud Huntermann, Rühling 1997: 3–4). Teksti subjektiivne kognitiivne võõrasus seisneb tõlkija ebapiisavates teadmistes, see võib tingitud olla nii keelelistest kui ka teksti sisuga seotud põhjustest. Teksti objektiivse kognitiivse võõrasuse puhul võib tekst sisaldada spetsiifilisi väljendeid või käsitleda objekte ja nähtusi, mis on sihtkultuuris tundmatud ja mis on võõrad ka lähtekultuuri lugejatele. Tavaliselt on teksti kognitiivne võõrasus siiski subjektiivne ning see on tingitud tõlkija ebapiisavatest teadmistest. (ibid.: 99)

Teksti diskriminatoorne võõrasus seisneb eseme ja selle klassi võõrasussuhtes või erinevatesse klassidesse kuuluvate esemete vahelises võõrasussuhtes (Loogus 2011: 99). Teksti diskriminatoorse võõrasuse kontseptsiooni võib üle kanda ka kultuurile: „[...] kui kultuur A on võõras kultuuri B suhtes, siis sisaldab A vähemalt ühte x , mille kohta kehtib väide: x ei ole B element“ (ibid.: 100). Niisiis saab käsitleda üht kultuuri esemete ja tunnuste klassina, mis on võõras teise kultuuri, selle esemete ja tunnuste suhtes. Tõlketeaduse seisukohalt on diskriminatoorne võõrasus oluline, sest ühe kultuuri tekstid, mis tõlgitakse teise kultuuri ja keelde, sisaldavad sageli tunnuseid, mis on lähtekultuurile iseloomulikud ja mis sisaldavad lähtekultuuri diskriminatoorselt võõraid objekte. Diskriminatoorne võõrasus ei sõltu tõlkija kognitiivsest võõrasustajust. (ibid.)

Kuna reaaliid viitavad lähtekultuurile iseloomulikele nähtustele või esemetele, mida sihtkultuuris ei leidu, on nad on tüüpilised diskriminatoorse võõrasuse kandjad. Reaalide võõrasust iseloomustab see, et need on võõrad nii sihtkultuuri kui ka sihtadressaatide jaoks, ja need on võõrad siis, kui neid tajutakse võõrana ja mitte omana. Reaale iseloomustab ka see, et neid ei saa probleemideta sihtkultuuri ja -keelde tõlkida. Selle põhjused võivad tuleneda nii keelestruktuuridest kui ka keelevälisest reaalsest maailmast. (Loogus 2011: 100–101)

Diskriminatoorset ja kognitiivset võõrasust ei saa tõlkeprotsessis alati lahutada. Kognitiivselt võõras reaal võib olla ka diskriminatoorselt võõras ja diskriminatoorselt võõras reaal võib olla kognitiivselt võõras. Samuti ei kehti kognitiivne ja diskriminatoorne võõrasus universaalselt. Tekstid saavad kognitiivses mõttes võõrad olla ainult teatud vastuvõtjatele ja diskriminatoorselt võõrad teatud kultuuripaare võrreldes. (Loogus 2011: 103)

Oma-võõra määratlemine ja nendevahelise piiri tõmbamine toimub tõlkija/lugeja peas (Kikas 2006: 192). Kognitiivse võõrasusega toimetulekuks peab tõlkija olema võõrasust tajunud. Võib ka juhtuda, et kultuurilist võõrasust ei tajuta. Sellisel juhul sobitatakse võõras oma kultuuri, see normaliseeritakse, ilma et tõlkija seda endale teadvustaks. Vastuvõtja tajub võõrasust siis, kui „seda ei ole võimalik probleemideta oma teadmistestruktuuri integreerida“ (Loogus 2011: 101). Sellisel juhul tuleb tõlkijal kultuurilise võõra kohta informatsiooni hankida. Tõlkija peab kognitiivse võõrasuse omaks muutma, diskriminatoorse võõrasuse puhul peab tõlkija otsustama, kas seda säilitada, vähendada või see hoopis kaotada (ibid.: 103).

2.2. Kodustav ja võõrapärastav strateegia

Tõlkestrateegia on mõiste, mis käesolevas töös iseloomustab reaaside tõlkimist ja tõlke efekti üldiselt. Venuti (2000) eristab kaht üldist strateegiat: kodustamist (*domestication*) ja võõrapärastamist (*foreignization*). Wenfen Yangi (2010: 77) väitel tähendab kodustamine tõlketekstis lähtekultuuri asendamist sihtkultuuriga, võõrapärastamine tähendab lähteteksti kultuurierinevuste säilitamist sihttekstis. Klaarika Kaldjärve (2007: 68) sõnul on võõrapärastamine lähtekeelse teksti lugejale tuttavate ja sihtkeelse teksti lugejale võõraste elementide reprodutseerimine nii, et tõlketekstis on aru saada, et need pärinevad teistsugusest kontekstist. Kodustamine on võõraste elementide kaotamine või nende kirjeldamine vastuvõtva kultuuri enda mõistete abil.

Kodustava ja võõrapärastava strateegiaga on seotud ka Julian House'i (2002: 245) varjatud (*covert*) ja varjamata (*overt*) tõlge. Varjatud tõlge mõjub kui originaal, niisiis on see seotud kodustava tõlkestrateegiaga. Tekstid, kus kasutatakse varjatud tõlget, on näiteks instruksioonid, kasutusjuhendid, reklaamid, ajakirjanduslikud või teaduslikud tekstid. Varjamata tõlge, nagu nimigi ütleb, ei varja seda, et see on tõlge – seal võib leida sihtkultuuri jaoks võõraid elemente, mis on originaalteksti kultuuriga seotud ja mis „paistavad läbi“. Seega on see seotud võõrapärastava tõlkestrateegiaga.

Kaldjärv (2007: 69) väidab, et võõrapärasuse säilitamine on oluline selleks, et rikastada tõlkekeelt ja rõhutada tõlkija osalust. Tõlge avab kultuuri võõrale, laiendab kultuuri piire ja selle läbi rikastab vastuvõtvat kultuuri. Selle läbi ilmutab ka sihtkeel uusi võimalusi ja omadusi. Seetõttu saab öelda, et tõlge, kus ei ole võõrasust kaotatud, rikastab vastuvõtvat kultuuri. Samas võib äärmine võõrapärasustamine muuta tõlke raskesti loetavaks, sellisel juhul ei täida tekst oma kommunikatiivset funktsiooni. Seevastu äärmine kodustamine võib anda tulemuseks teksti, mis on piiratud ja ei rikasta sihtkeelt ja -kultuuri (Kaldjärv 2007: 68).

Per Qvale (1991: 261) väitel võib originaalile truuks jäämine reeta sihtkeelt, viia sellesse anglitsisme, šveitsisme jms, kui aga panna põhirõhk sihtkeele tekstile, riskib tõlkija samamoodi oma emakeele reetmisega. Viimasel juhul võib tekst saada tõlkekeele iseloomu, mida iseloomustavad klišeed, leidlikkuse puudumine, värvitus ja see saab „normaalproosaks“, sihtkeele standardiks.

Yangi (2010: 79) sõnul on nii kodustamisel kui ka võõrapärasustamisel eelised ja puudused. Kodustavat tõlget on lugejal lihtsam mõista ja aktsepteerida, kuid sellisel juhul võib sihtteksti loomulikkus ja ladusus olla saavutatud lähteteksti kultuuriliste elementide arvelt. Võõrapärasustav tõlge säilitab lähteteksti formaalsed jooned (*formal features*) ja informeerib lugejat lähteteksti kultuurist, kuid võõrad elemendid ja lingvistilised tunnused võivad lugeja informatsiooniga üle koormata. Nii kodustamine kui ka võõrapärasustamine toovad tõlkes kaasa kadusid, viimased on tõlkeprotsessis vältimatud. (ibid.)

Looguse (2011: 103) sõnul eeldab probleemi lahendamine kompromissi kodustamise ja võõrandamise vahel. Kultuurierinevuste edasiandmine ja võõrasuse säilitamine sõltub tõlkija tõlkestrateegia valikust. Seega ei ole kodustamine ja võõrapärasustamine teineteist välistavad strateegiad, vaid esinevad sageli kombineeritult. Käesolevas bakalaureusetöö analüüsis osas püütakse tõlkestrateegia kohta järeldusi teha reaalse tõlkimiseks kasutatud tõlkemeetodite põhjal.

3. TÖLKEMEETODID

Käesolevas peatükis tutvustatakse tõlkemeetodeid, mida reaalide tõlkimiseks saab kasutada ja antakse lühike ülevaade sellest, mis on meetodi valimisel oluline.

3.1. Reaalide tõlkimiseks kasutatavad meetodid

Reaalide tõlkimise põhiline raskus seisneb selles, et reaalidel ei ole sihtkeeles vasteid, kuid neid on vaja sihtteksti üle viia koos nende tähenduse ja konnotatsiooniga. Selleks pakuvad tõlketeoreetikud välja erinevaid lahendusi. Käesolevas töös nimetatakse neid tõlkemeetoditeks, et eristada neid terminoloogiliselt strateegiatest. Meetodid iseloomustavad üksikute reaalide või leksikaalsete ühikute tõlkelahendusi, strateegia reaalide või teksti tõlkelahendust tervikuna. Inglisekeelses kirjanduses nimetatakse tõlkemeetodeid väga erinevalt: nii *strateegiateks* (*strategies*; Williams 1990), *tehnikateks* (*techniques*; Terestyényi 2011), *protseduurideks* (*procedures*; Newmark 1988) kui ka *meetoditeks* (*methods*; Florin 1993). Norra-, taani- ja rootsikeelses kirjanduses kasutatakse tavaliselt terminit *protseduur* (*prosedyrer/procedurer*). Kuigi *protseduur* oleks ka eestikeelse terminina sobiv, ei ole seda siiski eestikeelses tõlketeoreetilises kirjanduses kasutatud ja ka käesolevas töös on jäädud termini *meetod* juurde.

Kuna ei leidu universaalset ja täielikku tõlkemeetodite loendit, kirjeldatakse selles peatükis eraldi erinevate autorite käsitlusi. Tõlkemeetodid ise kattuvad suures osas, kuid nende defineerimine ja nende vahele piiri tõmbamine on kohati erinev ja ka meetodite nimetusi kasutatakse erinevalt.

Vinay ja Darbelnet (1958: 84–93) arvates saab eristada seitset tõlkemeetodit, mida võib kasutada eraldi või omavahel kombineerides. Kõigepealt jagavad autorid tõlkemeetodid kahte kategooriasse – nad eristavad otseseid (*direct translation methods*) ja kaudseid (*oblique translation methods*) tõlkemeetodeid. Otseste tõlkemeetodite alla kuuluvad laen, kalka ja sõnasõnaline tõlge. Laen tähendab lähtekeelse sõna üleviimist sihtkeelde. Kalka on sellist tüüpi laen, kus lähtekeele väljendi iga sõna tõlgitakse sihtkeelde sõnasõnaliselt. Sõnasõnaline tõlge on lähtekeelse teksti otsene üleviimine sihtkeelde ja see puudutab pigem terviktekste, mitte üksikuid reaale. Selline tõlkemeetod on tavaline keeleliselt ja kultuuriliselt lähedaste tekstide tõlkimisel, näiteks taani keelest norra keelde. Kaudsete tõlkemeetodite alla kuuluvad transpositsioon, modulatsioon, sihtkultuuri ekvivalendi kasutamine ja adaptatsioon. Transpositsioon on elemendi grammatilise kategooria muutmine, ilma et elemendi tähendus muutuks. Modulatsioon on semantiline muudatus, reaaside tõlkimise seisukohalt tähendab see ka elemendi üldistamist või täpsustamist. Juhtudel, kus samas situatsioonis kasutavad erineva kultuuri tekstid erinevaid stilistilisi ja struktuurilisi meetodeid, saab tõlkemeetodina kasutada (sihtkultuuri) ekvivalendi kasutamist. Vinay ja Darbelnet toovad näiteks idioomid ja onomatopöa (nt norra keeles teeb lammas *bææ*, eesti keeles *mää*). Adaptatsiooni käsitlevad autorid kui situatsioonilise/kontekstilise ekvivalendi kasutamist.

Florini (1993: 125–126) sõnul on reaaside sihtkeelde viimiseks ainult kaks võimalust: transkriptsioon ja asendamine. Transkriptsioon ei ole ainult reaali mehhaaniline üleviimine lähtekeelest sihtkeelde, vaid võib hõlmata ka transliteratsiooni. Lisaks transkriptsioonile eristab Florin erinevat tüüpi asendusi. Tõlkijad võivad kasutada neologisme, mis võivad olla kalkad või laensõnad. Idioomide ja liitsõnade puhul asendatakse iga komponent (nt tal ei ole hinge taga vasknööpigi – *han har ikke nåla i veggen* (literaalselt: tal ei ole nõelagi seinas)). Kalkasid võib kombineerida sihtkeele elemendiga, Florin toob näiteks *das Dritte Reich – the Third Reich*. Teistel

juhtudel on kalka assimileeritud sihtkeelde afiksiga, näiteks *hedmarkingene* – hedmarklased.

Florini sõnul on laialt kasutatav tõlkemeetod ka ligikaudne tõlge. Sellisel juhul antakse edasi reaali üldine, mitte täpne sisu, sellega kaob ka lokaalne ja/või ajalooline värving/kõla (nt *vichy* – mineraalvesi). Tõlkija võib kasutada ka funktsionaalset ekvivalenti või kohaliku keeleruumi analoogi. Selle eesmärk on saavutada sarnane efekt, näiteks võib asendada mängu nime, mis on sihtteksti lugejale võõras, kohaliku kultuuriruumi ekvivalendiga. Kirjeldusi ja seletusi kasutatakse ainult siis, kui on võimatu reaali kuidagi teistmoodi edasi anda. Need annavad edasi reaali tähendust või sisu nii, nagu sõnaraamatud seda teevad. Lisaks kasutavad tõlkijad ka kontekstilist tõlkemeetodit. Sellist meetodit iseloomustab sihtteksti elemendi täielik vastavuse puudumine vastava lähteteksti elemendiga. Selline meetod täidab küll tõlke kommunikatiivset funktsiooni, kuid kaob igasugune lähtekultuuri kohalik värving. (Florin 1993: 126)

Ka Newmark (1988: 81–93) kirjeldab erinevaid tõlkemeetodeid mitmesuguste tekstielementide tõlkimiseks, kusjuures reaalide tõlkimiseks pakub ta välja järgmised meetodid (1988: 103):

(1) Reaali üleviimine (*transference*). Siia alla paigutab Newmark laensõnad ja transkriptsiooni, viimane võib hõlmata ka transliteratsiooni (Newmark 1988: 81). Seda meetodit võib kombineerida ka mõne teisega (vt meetodite kombineerimine, *couplet*). Newmarki sõnul transkribeeritakse pärisnimed; geograafilised ja topograafilised nimed/toponüümid; uute iseseisvate riikide nimed, juhul kui neil ei ole veel tunnustatud vastet; ajalehtede ja ajakirjade nimed; tänavanimed ja aadressid; veel tõlkimata ja tõlkevasteta kirjandusteoste ja filmide nimed; erafirmade ja -institutsioonide nimed, avalike ja riiklike institutsioonide nimed.

(2) Kultuuriline ekvivalent. See on ligikaudne tõlge, kus lähtekeele reaali on tõlgitud sihtkeele kultuuriliselt samaväärse (ekvivalentse) elemendi abil.

(3) Neutraliseerimine (funktsionaalne ja kirjeldav ekvivalent). Newmarki (ibid.: 83–84) sõnul mõistetakse funktsionaalset ekvivalenti eelkõige kui 'kultuurivaba' vastet. Selline

tõlkevaste neutraliseerib ja üldistab lähtekeele reaali ja see reaali muudetakse seeläbi kultuurivabaks. Ka seda meetodit saab kombineerida teiste tõlkemeetoditega. Kirjeldava ekvivalendiga antakse reaali tähendus edasi seda kirjeldades ja selgitades selle funktsiooni.

(4) Kalka (*literal translation, through-translation*). Kollokatsioonide ja fraaside, Newmarki (ibid.: 84–85) järgi ka organisatsioonide nimede sõnasõnaline tõlge. Newmark arvab, et sellist meetodit peaks kasutama ainult siis, kui sellisel moel tõlgitud elemendid on sihtkeeles juba tunnustatud vasted.

(5) Ajutine tõlge (*translation label*). Sõnasõnaline tõlge, mis tavaliselt paigutatakse jutumärkidesse. Tavaliselt kasutatakse seda uute institutsionaalsete terminite tõlkimiseks (ibid.: 90).

(6) Naturalisatsioon. Meetod, millega sihtkeelde üle kantud reaali saab selles keeles normaliseeritud häälduse ja see kohandatakse sihtkeele morfoloogiaga (ibid.: 82).

(7) Analüüs osade kaupa (*componential analysis*). Leksikaalse ühiku osadeks jagamine, seejuures on rõhk sõnadel ja mitte kultuuril.

(8) Väljajätmine (*deletion*). Reaal jäetakse sihtkeele tekstist välja ja seda ei kompenseerita mingil muul moel.

(9) Tõlkepaar (meetodite kombineerimine, *couplet*). Mitme meetodi kombineerimine ühe reaali tõlkimiseks.

(10) Tunnustatud tõlge (*accepted standard translation*). Lähtekeele reaali tõlgitakse sihtkeele tunnustatud vastega.

(11) Parafrasid, märkused, seletused (*paraphrase, gloss, notes*)

(12) Üldnimetuse kasutamine (*classifier*)

Lehtsalu ja Liiv (1972: 19–26) eristavad nelja tõlkemeetodit:

- (1) Reaali tähistava sõna vahetu ülekandmine sihtkeelde
- (2) Reaali tähistava leksikaalse ühiku tõlkimine komponentide kaupa
- (3) Kontekstilise sünonüümi kasutamine
- (4) Kirjeldav tõlge

Eelneva põhjal saab väita, et kuigi teoreetikud kasutavad erinevaid tõlkemeetodite nimetusi ja liigendusi, on need sisuliselt suures osas üksteisega kattuvad. Analüüsi aluseks ei võeta ühe kindla autori tõlkemeetodite klassifikatsiooni, vaid töötatakse välja klassifikatsioon lähtudes romaanis leiduvatest näidetest (vt ptk 4). Klassifikatsioon põhineb käesolevas peatükis käsitletud tõlkemeetoditel ja on süntees eri autorite käsitlestest.

3.2. Tõlkemeetodi valik

Tõlkemeetodi valik võib sõltuda mitmest tegurist: teksti iseloomust, reaali tähtsusest, reaali iseloomust ja eeldatavast sihtrühmast.

Väga oluline on teksti iseloom. Sellisel juhul sõltub reaalide tõlkemeetodite valik teksti üldistest tunnustest. Teadustekstides käsitletakse reaale terminitena ja neid tõlgitakse sarnaselt terminitele. Ilukirjanduses on võimalik kasutada transkriptsiooni, kui teos on jutustav, sest transkriptsiooni võib kombineerida joonealuse kommentaariga. Samas ei oleks draama tõlkimisel sellise meetodi kasutamine sobiv, sest draamat peaks saama laval ette kanda ja sellisel juhul kommentaare kasutada ei saa. Lahendused võivad olla erinevad ka lühijuttude ja romaanide tõlkimisel. Lasteraamatutes soovitab Florin transkriptsiooni kasutamisest hoiduda ja seletada tundmatu reaal tekstisisiselt. Seiklusraamatutes võib aga reaali transkriptsioon saada soovitud eksootiliseks

elemendiks. Populaarteaduslikus kirjanduses on kommentaarid ja sõnaseletuste loendid sobivad. (Florin 1993: 126–127)

Tõlkemeetodi valik võib olla ka seotud reaali tähtsusega konteksti jaoks. See võib oleneda sellest, kas reaali esineb lähtetekstis detailina või on lugeja tähelepanu keskpunktis. Peale selle on oluline ka reaali iseloom. Sellisel juhul tuleb arvesse võtta reaali lähedust või võõrasust, kirjanduslikku traditsiooni, temaatilist, geograafilist ja ajalist kategooriat, kuhu see reaali kuulub. Lisaks võivad rolli mängida ka lähte- ja sihtkeele omapärad: grammatika, võimalused sõnade moodustamiseks ja see, mil määral aktsepteeritakse näiteks kalkasid. (Florin 1993: 127)

Valiku tegemine on seotud ka tõlke lugejaga. Tõlkijad tõlgivad lugejatele, aga kommunikatsiooni ei toimu, kui lugejad ei saa aru transkribeeritud reaalist. Kui tõlkijad kasutavad mõnda muud meetodit, aga seejuures kaob reaali lokaalne ja ajalooline kõla, ei täida tekst samuti kommunikatiivset funktsiooni. Florin väidab, et tõlkijad peaksid lugejaid tundma, ette nägema tõenäolisi kaotusi ja proovima neid kompenseerida mõnel muul viisil. (Florin 1993: 127)

4. ANALÜÜS

Käesolevas peatükis antakse kõigepealt ülevaade romaanist „Muusikale“ ja kirjeldatakse lähteteksti ja sihtteksti põhjal koostatud näitekorpus. Seejärel võrreldakse Ketil Bjørnstad' norrakeelses romaanis „Til musikken“ leiduvaid reaale nende tõlkevastetega romaani eestikeelses tõlkes „Muusikale“.

4.1. Romaanist „Muusikale“

Käesolev romaan on valitud analüüsiks sellepärast, et norra ja eesti kirjanduse tõlkeid on omavahel väga vähe võrreldud, vähe on uuritud ka kultuuridevahelisi erinevusi ja nendest tulenevaid tõlkeraskusi. Kuigi võib öelda, et Norra ja Eesti kultuur ei ole väga kauged (kui võrrelda näiteks Eesti ja Jaapani kultuuri), siis erinevusi siiski leidub. Kultuurispetsiifilisust mõjutab ka ajalugu, mis Norral ja Eestil on väga erinev. Lisaks toimub analüüsitava romaani tegevus kuuekümnendatel aastatel ning ka sellest võivad tuleneda mõned tõlkimisraskused.

„Til musikken“ on Ketil Bjørnstad' 2004. aastal ilmunud romaan. Norra keelest eesti keelde tõlkis selle Elvi Lumet 2012. aastal. Romaani eestikeelne pealkiri on „Muusikale“. „Til musikken“ on triloogia esimene osa, millele järgnevad „Elven“ (Jõgi)

ja „Damen i Dalen“ (Naine orus). Triloogia teisi raamatuid ei ole veel eesti keelde tõlgitud.

„Muusikale“ tegevus toimub kuuekümnendatel aastatel Oslos. Romaan räägib noortest pianistidest, kelle elus on kõige tähtsamal kohal muusika. Nad valmistuvad tähtsaks konkursiks ja tulevaseks karjääriks, olles vanemate, klaveriõpetajate ja pedagoogide surve all. „Muusikale“ on ka pere- ja suhtedraama, mis räägib pereliikmete võõrdumisest, väga lähedaste inimese kaotusest ja esimesest armastusest. Peategelane on noor pianist Aksel Vinding, kes elab oma vanemate ja õega Oslo äärelinnas. Romaani eestikeelse tõlke tagakaanel kirjutab Markus Kasemaa: „‘Muusikale’ on romaan, milles on looja heitlikku eneseotsingut, ängistavat armastust, vastakaid tundeid ja salapäraseid allhoovusi. Selles on rivaalitsemist ja soovi olla parim. Pühendumust loobumise hinnaga.“

4.2. Näitekorpus

Analüüsitavad näited on võetud romaani esimesest osast („Til musikken“ lk 9–130 ja „Muusikale“ lk 11–135). Korpuses on 32 näidet. Reaalide korpuse koostamisel toetuti reaalide laiemale definitsioonile (vt ptk 1), mille järgi loetakse reaalide alla ka pärisnimed, teoste pealkirjad, institutsioonide nimed jms, kusjuures elemendi kultuurispetsiifilisus võib tuleneda ka kontekstist. Kui reaalidest, mille saab paigutada kitsama definitsiooni alla, on antud korpuses kõikehõlmav ülevaade, siis pärisnimedest on näiteid toodud ainult sellisel juhul, kui nende tõlkimisel on kasutatud muid meetodeid kui transkribeerimine või muid meetodeid lisaks transkribeerimisele. Reaalide näited süstematiseeriti nende tõlkimiseks kasutatud tõlkemeetodite alusel. Järgnevas analüüsis kirjeldatakse kõiki leitud tõlkemeetodeid ja illustreeritakse neid näidetega. Analüüsitavad näited on toodud täislausetena, sest tihti on reaalide mõistmiseks oluline tekstuaalne kontekst. Näidetekorpus on töö lisas.

Järgnevalt esitatakse romaanis leiduvate reaalide klassifikatsioon, toetudes Vlahhovi ja Florini liigitusele (vt ptk 1.3). Laane (2006: 35) väitel on klassifitseerimine alati tinglik, aga selle eesmärk on siiski andmeid süstematiseerida ja koondada. Näitekorpus leiduvad reaalsed võivad liigitada järgmiste kategooriate alla:

1. geograafilised reaalsed
2. etnograafilised reaalsed
  - a) olme
    - söögid, joogid
    - igapäevaeluga seotud asutused
    - elamud, mööbli- ja tarbeesemed
    - muu
  - b) tööga seotud reaalsed
    - kunsti ja kultuuriga seotud reaalsed
    - tavad ja rituaalsed
    - tähtpäevad
  - c) etnilised nimetused
    - nimetused elukoha järgi
3. ühiskondlik-poliitilised reaalsed
  - e) administratiiv-territoriaalsed reaalsed
    - administratiiv-territoriaalsed üksused
  - f) võimuorganid ja võimukandjad
  - g) ühiskondlik-poliitilist elu puudutavad reaalsed
    - ametiasutused
4. pärisnimed
  - isikunimed
  - geograafiliste nähtuste/objektide nimed
  - pealkirjad

4.3. Romaanis kasutatud tõlkemeetodid

Järgnevalt on korpuse näidete abil kirjeldatud romaanis kasutatud tõlkemeetodeid, milleks on kultuurilise ekvivalendi kasutamine, eksplikatsioon, kalka, ligikaudse ekvivalendi kasutamine, kirjeldav tõlge ja tunnustatud vaste kasutamine.

4.3.1. Kultuuriline ekvivalent

Nagu peatükis 3 kirjeldatud, on kultuurilise ekvivalendi kasutamine ligikaudne tõlge, kus lähtekeele reaal on tõlgitud sihtkeele kultuurilise ekvivalendi abil (Newmark 1988: 82–83).

(1a) Noe som kunne skremme bort de lyriske husmennene som var blitt altfor populære i Norge på denne tiden. (27)

(1b) See võiks eemale peletada lüürilised popsid, kes olid liiga populaarsed sel ajal Norras. (30)

Tulenevalt Norra ja Eesti ajaloolistest erinevustest võib öelda, et popsid on mõiste *husmenn* kultuuriline vaste. Kui eesti keeles on pops ‘maata v. vähese maaga kehvtalupoeg, kes elatus suurelt osalt juhuteenistusest’², siis norra keeles tähendab *husmann* meest, kes saab kasutada talupidaja maatükki ja peab vastutasuks töötama

---

² Eesti keele seletav sõnaraamat <http://www.eki.ee/dict/ekss/>

talupidaja heaks³. Sõnadel *pops* ja *husmann* on ajaloost tingituna siiski erinevad konnotatsioonid – kui popse seostatakse kehviklusega ja see on pigem halva konnotatsiooniga, siis *husmann* on pigem neutraalse konnotatsiooniga. Vaatamata sellele, et nende sõnade konnotatsioonid on erinevad, täidab selle lause kontekstis kultuuriline vaste väga hästi enda funktsiooni.

(2a) Fra den ene dagen til den andre blir skolen helt meningsløs for meg, den dyrebare skolen, som far har innprentet meg at jeg må ta på alvor, fordi det i hans generasjon ikke hadde vært noen selvfølge å ta examen artium. (32)

(2b) Iga päevaga muutub kool mulle mõttetumaks, väärtuslik kool, mille kohta on isa mulle südamele pannud, et pean seda tõsiselt võtma, sest tema põlvkonnale ei olnud küpsuseksamite tegemine mingi enesestmõistetavus. (34)

Ka sõna *küpsuseksamid* võib lugeda *examen artiumi* kultuuriliseks vasteks. Eksamite vorm, sisu jms on erinev, aga kuna mõlemad sõnad tähistavad keskkooli viimase klassi lõpueksameid, mida läbimata ei saa ka kooli lõpetada, siis täidab kultuurilise ekvivalendi kasutamine ka siin enda funktsiooni. Lisaks iseloomustab *examen artium* kuuekümnendate Norra keskkooli, tänapäeval tähistab gümnaasiumi lõpueksameid sõna *avgangseksamen* (literaalselt: lõpueksam, lahkumiseksam). Ka eesti keeles ei ole küpsuseksam tänapäeval väga levinud nimetus gümnaasiumi lõpueksamitele, seega tundub siinkirjutajale, et selline kultuuriline ekvivalent sobib ka ajaloo perspektiivist, kuna see on vanamoodsa konnotatsiooniga.

(3a) Hun skulle vært russ. (52)

(3b) Cathrine oleks pidanud olema abiturient. (55)

---

³ Husmann: mann som får bruke et stykke jord av en gardbruker mot visse plikter, særlig arbeidsplikt (Bokmålsordboka <http://nob-ordbok.uio.no/>)

(4a) «Jeg avlyser hele russefeiringen. Det er bare dumt. Jeg tar meg sommerjobb isteden.» (52)

(4b) „Ma ütlen ära kogu sellest abiturientide pidutsemise möllust. See on lihtsalt rumal. Lähen selle asmel suveks tööle.“ (55)

Näited 3 ja 4 iseloomustavad seda, kuidas kultuurilise ekvivalendi kasutamisel võib kaduda kohalik varjund. Nii *russ* kui ka *abiturient* tähistavad keskkooli viimase klassi õpilast, aga Norra kontekstis on sõnad *russ* ja *russefeiring* seotud pikkade traditsioonidega – 1. maist kuni 17. maini toimuvad üle kogu Norra gümnaasiumilõpetajate pidustused. Seevastu Eestis ei ole erinevate koolide abiturientide peod ja muud tavad seotud kindlate traditsioonidega.

(5a) Hvis han var blitt hjemme i Moss den gangen, og ikke flyktet til sjøs, ville han kanskje vært anstendig musiker i dag, hatt fast jobb i Filharmonien eller spilt til begravelser over hele Østfold fylke, det var mor sikker på, mange år senere. (26)

(5b) Kui ta oleks sel korral koju Mossi jäänud ja poleks põgenenud merele, oleks ta võib-olla praegugi olnud korralik muusik, kel on püsiv töökoht Filharmoonias või kes oleks mänginud kõigil Østfoldi maakonna matustel, selles oli ema palju aastaid hiljem veendunud. (28)

Nii maakond kui ka *fylke* on haldusüksused, mida võib käsitleda kultuuriliste vastetena, sest Eestis on maakonnal sarnane funktsioon, mis *fylkel* Norras.

(6a) Nå jobber han i sentrum av byen med en leiegård som han håper å selge til Oslo Kinematografer. (41)

(6b) Nüüd rahmeldab ta kesklinnas ühe üürimajaga, mille ta loodab müüa Oslo Kinoliidule. (44)

Oslo Kinematografer on Norra kontekstis sama organisatsioon, mis Eesti kontekstis Eesti Kinoliit, seega on sihttekstis kasutatud kultuurilist ekvivalenti.

(7a) Cathrine har tatt seg sommerjobb på Saras Telt. (51)

(7b) Cathrine on läinud suveks Sara Telki töölle. (55)

Norras on tavaline, et kooliõpilased otsivad endale suveks töö. Kuigi ka Eestis käivad õpilased suvel tööl, on mõistel *sommerjobb* Norra kultuuris teistsugune kaal – suvel töö tegemine on pigem reegel ja selleks luuakse ka spetsiaalselt töökohti. Samas sõnasõnaliselt tõlgitud *suvetöö* tähendaks eesti keeles midagi muud ja ei annaks edasi mõiste tegelikku sisu. Vinay ja Darbelnet (1958: 88) järgi võiks sellist meetodit nimetada ka transpositsiooniks – see on elemendi grammatilise kategooria muutmine, ilma et elemendi tähendus muutuks.

4.3.2. Eksplikatsioon

Nagu peatükis 3 kirjeldatud, käsitletakse käesolevas töös eksplikatsioonina reaali tähendust selgitavaid kommentaare – nii tekstisiseseid kui ka joonealuseid. Eksplikatsioon võib olla ka kirjelduse, näiteks nimi- või omadussõnafraasi lisamine (Newmark 1984: 31). Seda, mida lähtekeeles implitsiitselt väljendatakse, väljendatakse sihtkeeles eksplitsiitselt (Lomheim 1989: 88). Seda tõlkemeetodit võib nimetada ka

informatsiooni lisamiseks või jaotada see erinevateks tõlkemeetoditeks, näiteks joonealuseks kommentaariks ja lisamiseks. Kuna aga meetodi põhiolemus on sama – sihtkeeles väljendatakse eksplitsiitselt midagi, mida on lähtekeeles implitsiitselt väljendatud – siis on siin töös jäänud mõiste eksplikatsioon juurde (vrd *explicitation*, Vinay ja Darbelnet 1958).

4.3.2.1. Joonealused kommentaarid

Lange (2008: 33) arvates on joonealuste märkuste kasutamine märk tõlke ebaõnnestumisest. See ei pruugi aga alati nii olla. Järgmises näites on kommentaari kasutamine hädavajalik, sest *seitsmeteistkümnes mai* ei ütleks eestikeelse teksti lugejale midagi, kui ta just Norra kultuuri või ajalooga hästi kursis ei ole.

(8a) Det at Cathrine lå bevisstløs på gulvet, forbinder jeg fortsatt med høytidsdager, julaften, påskeaften, syttende mai. (28)

(8b) Seda, kui Cathrine lamas meelemärkuseta põrandal, seostan ma siiani pühadega – jõululaupäevaga, lihavõttelaupäevaga, seitsmeteistkümnenda maiga*. (31)

* Norra rahvuspüha, põhiseaduse päev

Järgnevas kahes näites on kasutatud transkriptsiooni koos joonealuse kommentaariga. Kui näitelauses 10b aitab joonealune märkus aimu saada, kus peategelane elab ja suurem osa tegevusest toimub, siis näites 9b on Storting tegevuse seisukohalt pigem kõrvaline element.

(9a) Vi skal feire på Hotell Astoria, som på denne tiden ligger oppe ved Stortinget.
(116)

(9b) Me tähistame hotell Astorias, mis sel ajal asus Stortingi* lähedal.

* Norra parlament. (121)

(10a) „Ingen andre holder på med sånt her på Røa,“ sier søsteren min indignert. (13)

(10b) „Keegi teine ei tegele siin Røas* millegi säärasega,“ ütleb mu õde nõrdinult. (15)

* Eliitelurajoon Oslos

Järgmises näites on joonealust kommentaari kasutatud koos kalkaga.

(11a) „Det var da *din* fortjeneste at hun kom inn på Katedralskolen?“ (37)

(11b) „See oli *sinu* teene, et ta sai Katedraalikooli* sisse.“ (39)

* Eliitkool Oslos

Ka järgmises näites on kasutatud joonealust kommentaari, kusjuures kunstniku nimi on sihtteksti transkribeeritud, maalide nimede tõlkimiseks on kasutatud tunnustatud vastet.

(12a) Mange ganger i min barndom satt jeg og glodde på Munchs sol, på de mektige motivene „Historien“ og „Alma Mater“, på de nakne menneskene ved fossefallet. (66)

(12b) Palju kordi vahtisin ma oma lapsepõlves, silmad pärani, Munchi „Päikest“, „Ajaloo“ ja „Alma Mater“* võimsaid motiive, alasti inimesi kose ääres. (70-71)

* Edvard Munchi maalid Oslo ülikooli aula seintel

4.3.2.2. Tekstisisene eksplikatsioon

Käesolevas töös kasutatakse üldmõistet tekstisisene eksplikatsioon kõikide meetodite jaoks, mis ühel või teisel viisil kommenteerivad, selgitavad või laiendavad lähtekeele reaali teksti sees. Näites 13a on lähtetekstis sõna *hedmarkingen*, mida võiks eesti keelde tõlkida ka näiteks kui *hedmarklane* (vrd *tartlane*). Sihttekstis, näites 13b, on selle vaste Hedmarki mees. Tõenäoliselt on tõlkija valinud vasteks *Hedmarki mees*, kuna see on läbipaistvam ja on kergem hoomata, et Hedmark on toponüüm.

(13a) Den utopiske hedmarkingen og operaelskeren som drømte om å gjøre Hamar til en virkelig storby, Norges svar på Chicago, riktignok ikke beliggende ved de store sjøer, men ved Den Store Sjøen, Mjøsa, allerede eksisterende agrar-paradis og en urban mulighet. (27)

(13b) Utoopilise Hedmarki mehe ja ooperiarmastajaga, kes unistas Hamari muutmisest tõeliseks suurlinnaks, Norra Chicagoks, mis tegelikult küll ei asu Suure järvistu ääres, vaid Suure järve Mjøsa kaldal, mis oli juba agraarparadiis ja pakkus urbanistlikku võimalust. (29)

Järgmises näites 14a viitab norrakeelne kohanimi implitsiitselt saartele, kuid eesti keeles jääks *Missingene* ebaselgeks ning sellele oleks vaja lisada kommentaar või üldnimi, tõlkija on otsustanud lisada üldnime *saared*. Newmark (1984: 72) väidabki, et

kui kohanime denotatsioon võib olla lugejale ebaselge, peab tõlkija lisama sellele üldnime. Lange (2008: 52) sõnul on pärisnimede tõlkimisel kõige olulisem see, et nimi peab identifitseerima ja sellest peab ära tundma, millest kirjutatakse. Ilma üldnimeta jääks see eestikeelses tekstis segaseks.

(14a) Og deretter, det bitreste: Mormor rømte med barna sine til en veninne i Råde, men bare to uker senere ble morfar funnet druknet langt ute ved Missingene, i nærheten av en fjorten fots jolle. (26)

(14b) Ja seejärel tuli kõige kibedam lugu: vanaema põgenes koos oma lastega ühe sõbranna juurde Rådesse ja kõigest kaks nädalat hiljem leiti vanaisa uppunult Missingeni saarte juurest nelja ja poole meetrise julla ligidalt. (28)

Näites 15b on trammipeatuste nimedele lisatud üldnimi *peatus*, lisaks on pärisnimede tõlkimisel kasutatud transkriptsiooni ja kalkat. Sihtteksti lugejale ei ole implitsiitselt selge, et kui keegi läheb maha Rahvusteatri, siis see viitab Rahvusteatri trammipeatusele, seega on üldnime lisamine selles näites vajalik.

(15a) Jeg regner med at hun vil gå av på Majorstuen, Valkyrieplass eller Nationaltheateret. (41)

(15b) Arvestan, et ta läheb maha Majorstueni, Valküüri väljaku või Rahvusteatri peatuses. (44)

Ka järgmises näites lisab üldnimi selgust. Ilmselt kõlaks eesti keeles „ta läheb mööda Karl Johanit alla“ ka veidi kummaliselt.

(16a) Jeg regner med at hun vil svinge nedover Karl Johan, men hun tar til venstre en gang til, i retning Slottet. (72)

(16b) Ma arvestan, et ta läheb mööda Karl Johani tänavat alla, aga tema pöörab veel kord vasakule kuningalossi poole. (77)

Kui norra keeles viidatakse tavaliselt Lossist rääkides ühele kindlale lossile, siis eesti lugejale ei pruugi sõna *loss* seostuda kohe kuningalossiga Oslos. Sellepärast on nii eelnevas kui ka järgmises näites lisatud täpsustavalt, et tegemist on kuningalossiga.

(17a) Vi går bakken opp mot Slottet. (73)

(17b) Läheme künkast üles Kuningalossi poole. (77)

Järgnevas näites esineb lühend NRK (*Norsk Rikskringkasting*). Norrakeelses tekstis seda tavaliselt pika nimega välja ei kirjutata, kuid eestikeelses sihttekstis on tõlkija pidanud vajalikuks see lühend defineerida (vt ka Hansen 2012: 24). Tõlkijal oleks siin olnud kaks valikut – kas jätta sihtteksti lühend NRK ja lisada sellele kommentaar või selgitada lühendit tekstisiselt.

(18a) Juryen vil sitte alene og lytte til oss etter tur, de tre gamle herrene, to pensjonerte klaverpedagoger og en musikksef i NRK som i flere år nå har bestemt hvem som skal bli fremtidens musikere. (67)

(18b) Ainult žüri kuulab meid kordamööda, kolm vanahärrat, kaks pensionil klaveripedagoogi ja Norra Riigiringhäälingu muusikaala juhataja, kes juba aastaid on otsustanud, kellest saab tulevikus muusik. (71–72)

4.3.3. Ligikaudne ekvivalent

Järgnevas näites 19 on *Bygde-Norge* vasteks Norra külad. Sõnasõnalises tõlkes tähendaks *bygde* küla, *Bygde-Norge* viitab aga üldiselt regonaal-Norrale, Norra maapiirkondadele. Seega saab seda vastet nimetada ligikaudseks ekvivalendiks.

(19a) De kommer, nå som før, fra alle kanter, fra Bygde-Norge, fra blokkleiligheter, industrier og fiskevær, og bare sjelden fra de etablerte miljøene. (38)

(19b) Neid tuleb praegu nagu vanastigi igast kandist, Norra küladest, korrusmajade korteritest, tööstuslinnadest ja kalapüügipiirkondadest ja õige harva vastavast miljööst. (41)

Kahes järgmises näites (20 ja 21) on üks ja sama sõna – *rullestenene* – tõlgitud erinevalt. Neist esimeses näites (20b) on see tõlgitud munakivideks, teises (21b) siledateks kivideks. Võib-olla on tõlkija otsinud ligikaudset või kirjeldavat vastet ja kuna *rullesten* on voolava vee poolt ümaraks vormitud kivi⁴, siis on tõlkija otsustanud munakivide kasuks nende kivide kujule mõeldes. Kuigi munakivi võib viidata eesti keeles ka veerkividele, seostuvad munakivid eelkõige linnatänavatega ja seega ei ole see kõige paremini õnnestunud tõlge. Teises näites on tõlkija kasutanud vastet siledad kivid, mis sobib paremini. Seda võib liigitada ka kirjeldava tõlke alla.

(20a) Vagt kan jeg huske at jeg en sommerdag lå på rullestenene oppunder bredden på vestsiden. (9-10)

---

⁴ Rullestein - stein som er rundslippt av bølgeslag el. rennende vann, Bokmålsordboka <http://www.nob-ordbok.uio.no/>

(20b) Mäletan nagu läbi udu, et pikutasin ühel suvepäeval läänekalda all munakividel.
(11-12)

(21a) Far klarer å reise seg i vannet og begynner å løpe etter henne, over rullestenene.
(19)

(21b) Isal õnnestub vees püsti tõusta ja ta hakkab emale üle siledade kivide järele jooksuma. (21)

Näites 22a on norrakeelne *tørre kaker*, mis sõnasõnalises tõlkes tähendaks kuivad koogid. *Tørre kaker* tähistab küpsetisi, enamjaolt erinevaid küpsiseid. Eestikeelses näites (22b) on selle vasteks vahvlikoogid, mis on spetsiifilisem mõiste kui *tørre kaker*. Seega on selles näites kasutatud ligikaudset vastet. Vinay ja Darbelnet' (1958: 89) järgi võib sellist meetodit nimetada ka modulatsiooniks – see on semantiline muudatus, elemendi üldistamine või täpsustamine.

(22a) Cathrine hadde laget kakao og far kom med noen tørre kaker som jeg ikke helt skjønte hvor han hadde fått tak i. (98)

(22b) Cathrine oli keetnud kakaod ja isa tõi vahvlikooke, ja ma ei saanudki päriselt aru, kust ta neid oli saanud. (103)

4.3.4. Kalka

Kalka on „sõna või sõnaühendi tõlkimine komponentide kaupa“ (Lehtsalu ja Liiv 1972: 22). Lehtsalu ja Liiv lisavad, et „[u]ute tõlkelaenude loomine vajab enamasti selgituseks kommentaare ja seda võib õigustatuks pidada teiste tõlkimisvõimaluste puudumisel“ (ibid.: 26).

Järgmises näites (23) on *parktante* vasteks pargitädi. Norras oli vanasti *parktante* amet, see tähendab naine, kes valvas pargis väikeste laste järele. Tänapäeva Norras sellist ametit enam ei ole, Eestis ei ole seda kunagi olnud. Käesolev tõlkevaste jääb siinkirjutaja arvates segaseks ja siin oleks võinud kasutada mõnda muud tõlkemeetodit.

(23a) Noen barn i gummi-overaller, som vager langsomt etter parktanten sin. (45)

(23b) Kummitürpides lapsed, kes paterdavad aegamisi oma pargitädi kannul. (48)

Ka järgmise reaali tõlkimiseks ei ole kalka kõige sobivam meetod. *Gardebadeti* tõlkevasteks on siin sõna *aiabassein*. Tegelikult viitab Gardebadet aga väliujulale Oslos. Tavaliselt kirjutatakse see küll suure tähega, aga ilmselt on see Norras nii tuntud, et see on saanud juba üldnimeks ning romaani autor ei ole pidanud vajalikuks suurtähte kasutada. Tõlkija ei ole siin kultuurispetsiifilisest viitest aru saanud ja on valinud sõnasõnalise vaste. Nii viitab eestikeelne element *aiabassein* millelegi muule kui originaali *gardebadet*.

(24a) Mor og far har sjelden råd til å ta seg fri, og Cathrine og jeg har i mange år tatt til takke med svømmeturene på gardebadet og trikken ned til Studentertunden, der vi kan kjøpe softis på hjørnet ved Universitetsgata. (14)

(24b) Emal ja isal on harva võimalust end vabaks võtta ning Cathrinel ja minul tuli palju aastaid leppida aiabasseinis ujumisega või siis sõita trammiga Studenterlundenisse, seal saame Universitetsgata nurgalt osta pehmet jäätist. (16)

4.3.5. Kirjeldav tõlge

Ligikaudse vaste puudumisel võib reaale edasi anda ka kirjeldaval viisil. Kirjeldav tõlge on napisõnalisem kui sõnaraamatutes leiduvad kirjeldused (Lehtsalu ja Liiv 1972: 25).

Järgnevas näites on *rakfiski* vaste *hapendatud kala*. *Rakfisk* on norra traditsiooniline toit, kala, mis on soolatud ja mida hapendatakse kaks kuud kuni aasta aega ja mida süüakse seejärel küpsetamata. Seega on *hapendatud kala rakfiski* kirjeldav tõlkevaste.

(25a) Ja, fett etter gammel rakfisk, sylte, eller utallige julaftener alene med søsteren. (49)

(25b) Jah, rasv, mis on sinna jäänud vanast hapendatud kalast, süldest, vaid õega kahekesi veedetud loendamatutest jõuluõhtutest. (52)

Ka järgmine näide on kirjeldavast tõlkest. Kuigi ka sõna *skäär* on laenuna eesti keelde tulnud, on tõlkija pidanud käesolevas näites paremaks kasutada kirjeldavat tõlget.

(26a) Det kommer fra vannet oppe ved sagbruket, bukker seg nedover mot broen, over runde stener og små, blankskurte skjær som står opp midt i strømmen, fastfrosne og urokkelige, i en kald og merkelig stillhet. (9)

(26b) See tuleb ülevalt saeveski juurest järvest, lookleb alla silla poole üle ümmarguste kivide ja väikeste siledaks lihvitud kaljunukkide, mis kerkivad keset jõge veest, kinni külmunud ja vankumatud jahedas ja eriskummalises vaikuses. (11)

Järgneva norrakeelse lause (27) tegelik tähendus võiks olla 'nii rikaste kui vaeste seas', tõlge ei anna mõiste sisu adekvaatselt edasi.

(27a) Blant rikmenn og husmenn. (45)

(27b) Rikkurite ja kitsarinnaliste inimeste seas. (48)

Näites 28 on norrakeelne *duffelcoat* inglise keelest tulnud sõna, mis tähendab paksust villasest materjalist tehtud mantlit. Eesti keeles on kasutatud vastet *poolpikk palitu*, mille võib liigitada nii kirjeldava tõlke kui ka ligikaudse ekvivalendi alla.

(28a) Den grønne duffelcoaten, den brune cordfløyelsbuksen, det lange, nyvaskede håret. (96)

(28b) Roheline poolpikk palitu, pruunid pesusametpüksid, pikad ärapestud juuksed. (101)

4.3.6. Tunnustatud vaste

Tunnustatud vastet kasutatakse eelkõige teoste pealkirjade tõlkimisel. Näites 29 on tõlgitud romaani pealkiri, näites 30 on tõlgitud balleti pealkiri (eesti keeles on kasutusel ka pealkiri „Püha kevad“) ja näites 31 on tõlgitud ooperi pealkiri eesti keele tunnustatud vastega.

(29a) Nå ligger Cathrine på den store, flate stenen og leser John Steinbeck, „Vredens druer“. (15)

(29a) Nüüd pikutab Cathrine suurel lamedal kivil ja loeb John Steinbecki „Vihakobaraid“. (18)

(30a) Merkelig nok er det Stravinskijs „Vårofferet“. (37)

(30b) Kummaline küll, aga see on Stravinski „Kevadpühitsus“. (39)

(31a) Mor hadde minnet meg om det en gang, da vi hadde hørt en tenor på Operaen, som sang Rudolpho i La Boheme. (38)

(31b) Ema tuletas mulle seda kord meelde, kui me kuulasime üht ooperiteatri tenorit, kes laulis „Boheemis“ Rudolfot. (41)

Näites 32 on kasutatud eesti keele tunnustatud vastet Puškini värssromaani pealkirja tõlkimiseks. Selle näite võib liigitada ka naturaliseerimise alla, kusjuures teose pealkiri on ka norra keele kontekstis naturaliseeritud.

(32a) Jeg får en assosiasjon til en av operafilmene mor hadde tatt meg med på, en av de russiske; var det Eugen Onegin? (73)

(32b) Minu kujutluses assotsieerub see ühe ooperfilmiga, mida ema mind vaatama viis, see oli vene film, vist „Jevgeni Onegin“. (77)

4.3.7. Järeldused

Analüüsitavas romaanis oli reaaside tõlkimiseks kasutatud kultuurilist ekvivalenti, eksplikatsiooni, kalkat, ligikaudset ekvivalenti, kirjeldavat tõlget ja tunnustatud vastet. Reaaside tõlkemeetodite alla paigutamine võib mõnel juhul olla tinglik ja mõne näite võib liigitada nii ühe kui ka teise tõlkemeetodi alla. Mõnes näites on kasutatud tõlkimiseks mitut tõlkemeetodit, näiteks joonealuseid kommentaare kombineeritakse kalka, transkriptsiooni ja tunnustatud vastega.

Tõlkemeetodite kasutamine iseloomustab üldist tõlkestrateegiat. Tõlkestrateegia kasutamine ei pruugi olla tõlkija teadlik valik, aga selle põhjal saab teha järeldusi reaaside tõlkimise kohta üldiselt. Kalka iseloomustab analüüsitava romaani näidete põhjal eelkõige võõrapärastavat tõlkestrateegiat (*parktante – pargitädi*). Kultuurilise ekvivalendi kasutamine iseloomustab kodustavat tõlkestrateegiat, sest reaale kirjeldatakse sel juhul sihtkultuuri enda mõistete abil (*russ – abiturient, husmann – pops*). Ka joonealused kommentaarid iseloomustavad võõrapärast tõlkestrateegiat, sest tõlkija peab lugejale (potentsiaalselt) võõrast elementi selgitama ning see eeldab, et vastav element võib olla tundmatu. Analüüsiosas vaadeldi joonealuse kommentaari kasutamist eksplikatsiooni vormina. Tekstisest eksplikatsiooni ei saa liigitada üheselt kummagi tõlkestrateegia alla. Seda tõlkemeetodit kasutades on näidetes säilinud võõrapärusus, aga elementi on siiski teatud määral selgitatud, tehes reaali tähenduse sihtteksti lugejale läbipaistvamaks (*Missingene – Missingeni saared*). Siiski iseloomustab tekstisese eksplikatsiooni kasutamine pigem võõrapärastavat strateegiat.

Ligikaudse ekvivalendi kasutamine iseloomustab vaadeldud näidete põhjal pigem kodustavat strateegiat, kuid ühel juhul siiski ka võõrapärastavat strateegiat (*Bygde-Norge – Norra külad*). Üldjuhul on ligikaudse ekvivalendi kasutamise tulemus siiski üsna neutraalne ja kultuurivaba vaste.

Reaalide tõlkemeetodite kasutamise põhjal saab öelda, et romaani „Muusikale“ tõlget ei saa lugeda üheselt võõrapärastavaks ega ka kodustavaks. Kumbki strateegia ei domineeri ning romaani tõlkes kasutatud tõlkemeetodid iseloomustasid mõlemat tõlkestrateegiat. Ka tõlketeoreetikud väidavad, et liigne võõrapärastamine annab raskesti loetava teksti ja liigne kodustamine annab piiratud teksti ning ei rikasta seeläbi tõlkekeelt ja -kultuuri. Seega ongi vajalik kompromiss kodustava ja võõrapärastava tõlkestrateegia vahel.

KOKKUVÕTE

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk oli kirjeldada ja analüüsida reaalse tõlkimiseks kasutatavaid tõlkemeetodeid Ketil Bjørnstad' romaani „Muusikale“ näitel. Töö teoreetilise osa esimeses peatükis anti ülevaade reaalse mõistest, selle definitsioonidest ja käsitlemistest tõlketeoorias, reaalse piiritlemisest ja reaalse klassifitseerimise võimalustest. Teises peatükis vaadeldi reaalse tõlkimise problemaatikat oma ja võõra seisukohast ja anti ülevaade kodustavast ja võõrapärastavast tõlkest. Kolmandas peatükis anti ülevaade tõlkemeetoditest. Töö analüüsiosas, neljandas peatükis, võrreldi Ketil Bjørnstad' romaanis „Til musikken“ leiduvaid reaalse ja nende tõlkevasteid romaani eestikeelses tõlkes „Muusikale“. Töö teoreetilises osas käsitletud tõlkemeetodite põhjal töötati analüüsiosas välja tõlkemeetodite klassifikatsioon analüüsitava romaani näidete varal.

Reaalse tõlkimiseks kasutati analüüsivas romaanis kultuurilist ekvivalenti, eksplikatsiooni, kalkat, ligikaudset ekvivalenti, kirjeldavat tõlget ja tunnustatud vastet. Sage oli mitme tõlkemeetodi kasutamine korraga, see kehtis eriti joonealuse kommentaari kombineerimisel teiste tõlkemeetoditega, näiteks kasutati kalkat koos joonealuse kommentaariga ja transkriptsiooni koos joonealuse kommentaariga. Kõige sagedamini kasutati tõlkemeetoditest kultuurilist ekvivalenti.

Kasutatud tõlkemeetodite põhjal saab teha järeldusi üldise tõlkestrateegia kohta. Kuigi tõlkestrateegia ei pruugi olla tõlkija teadlik valik, iseloomustab üksikute tõlkemeetodite kasutamine tõlke üldpilti – tõlge võib olla pigem võõrapärastav või pigem kodustav, seejuures üks tõlkestrateegia ei välista teist täielikult. Kultuurilise ekvivalendi ja tunnustatud vaste kasutamine annab analüüsitava romaani näitel pigem

kodustava, eksplikatsioon (nii joonealused kommentaarid kui ka tekstisisene lisamine) ja kalka pigem võõrapärastava efekti. Kirjeldav tõlge ja ligikaudse ekvivalendi kasutamine võivad analüüsitud näidete põhjal mõjuda nii kodustavalt kui ka võõrapärastavalt. Lähtuvalt tõlkemeetodite kasutamisest analüüsitavas romaanis saab väita, et romaani „Muusikale“ tõlkes ei domineerinud kumbki tõlkestrateegia ja võib öelda, et tõlkija oli leidnud reaalse tõlkimisel kesktee kodustava ja võõrapärastava tõlkestrateegia vahel.

KIRJANDUS

Aixelá, Javier Franco 1995. Specific Cultural Items and their Translation. In: Jansen, Peter (ed.), *Translation and the Manipulation of Discourse. Selected Papers of the CERA Research Seminars in Translation Studies 1992–1993*. Leuven: CETRA, 109–123.

Aubert, Francis Henrik; Zavaglia, Adriana 2005. Cultural markers in brazilian translation. *Perspectives: Studies in Translatology* vol. 13 no. 1, 38–47.

Bjørnstad, Ketil 2004. *Til musikken*. Oslo: Aschehoug.

Bjørnstad, Ketil 2012. *Muusikale*. Tõlkinud Elvi Lumet. Tallinna Raamatutrükikoda.

Bokmålsordboka, <http://www.nob-ordbok.uio.no> (01.03.13)

Eesti keele seletav sõnaraamat <http://www.eki.ee/dict/ekss/> (01.03.13)

Florin, Sider 1993. Realia in translation. In: Zlateva, Palma (eds.), *Translation as Social Action: Russian and Bulgarian Perspectives*. London and New York: Routledge, 123–128.

Furmyr, Christel 2012. *Oversettelse av Roman Sencins novelle „Pered snegom“ med kommentarer til oversettelsen*. Masteroppgave: University of Oslo.

Hansen, Marit 2012. *Pärisnimele tõlkimine Ketil Bjørnstad romaani „Muusikale“ näitel*. Seminaritöö: Tartu.

House, Julian 2002. Universality versus culture specificity in translation. In: Riccardi, Alessandra (eds.), *Translation Studies. Perspectives on an Emerging Discipline*. United Kingdom: Cambridge University Press, 92–110.

Ingo, Rune 2007. *Konsten att översätta*. Denmark: Narayana Press.

Jakobson, Roman 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: Venuti, Lawrence 2004 (ed.), *The translation studies reader*. New York, London: Routledge, 138–144.

Kaldjärv, Klaarika 2007. *Autor, jutustaja, tõlkija. Borgese autofoktsioonid eesti keeles*. Doktoritöö: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kauge, Liis 2009. *Å oversette kulturspesifikke termer fra norsk til estisk*. Magistritöö: Tartu.

Kikas, Katre 2006. *Oma-võõra eristus ja rahvuse formeerumine*. Hans Anton Schultsi enese- ja rahvusemääratluspüüded. *Hortus Semioticus* no. 1, 192–210.

Laan, Mari 2006. *Reaalide tõlkimine hispaaniakeelse kirjanduse eestindamisel*. Magistritöö: Tartu.

Lange, Anne 2008. *Tõlkimise aabits*. Tallinn: Valgus.

Lehtsalu, Urve; Liiv, Gustav 1972. *Ilukirjanduse tõlkimisest inglise keelest eesti keelde*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

Lomheim, Sylfest 1989. *Omsetjingsteori. Ei elementær innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

Loogus, Terje 2008. *Kultur im Spannungsfeld translatorischer Entscheidungen: Probleme und Konflikte*. Berlin: SAXA Verlag.

Loogus, Terje 2011. Teksti kultuuriline võõrasus kui tõlkeprobleem. *Acta Semiotica Estica* VIII. Tartu Ülikooli Kirjastus, 91–106.

Naukkarinen, Anna 2006. „*Tuntematon sotilas*“ and its English and German Translations: A Study of Realia. Master's thesis: University of Jyväskylä.

Newmark, Peter 1984. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.

Newmark, Peter 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.

Qvale, Per 1991. Om det uoversettelige. In: Per Qvale (ed.), *Det umuliges kunst*. Oslo: Aschehoug, 260–274.

Schmidt, Karen 2011. *Kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimine Daniel Kehlmanni romaani „Maailma mõõtmine“ näitel*. Magistritöö: Tartu.

Terestyényi, Enikő 2011. Translating Culture-specific Items in Tourism Brochures. In: *Skase journal of translation and interpretation*, vol. 5 no. 2, 13–22.

Venuti, Lawrence 2000. Translation, Community, Utopia. In: Venuti, Lawrence 2004 (ed.), *The translation studies reader*. New York, London: Routledge, 468–488.

Williams, Jennifer 1990. The Translation of Culture-Specific Terms. *Lebende Sprachen*, no. 2/90, 55–58.

Vinay, Jean-Paul; Darbelnet, Jean 1958. A Methodology for Translation. In: Venuti, Lawrence (ed.) 2004, *Translation Studies Reader*. New York, London: Routledge, 84–93.

Yang, Wenfen 2010. Brief Study on Domestication and Foreignization in Translation. *Journal of Language Teaching and Research*, vol. 1, no. 1, 77–80.

Влахов, Сергей; Флорин, Сидер 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.

Translating realia from Norwegian into Estonian on the basis of the novel „For Music“ by Ketil Bjørnstad

SUMMARY

The aim of the present bachelor's thesis is to describe and analyze methods that are used to translate realia, i.e. culture-specific elements. Realia are words denoting objects and concepts that are bound to one culture, but are alien to another. Therefore the translation of realia is a complex matter. Analyze is based on two novels: Norwegian source text „Til musikken“ written by Ketil Bjørnstad and its translation into Estonian „Muusikale“ translated by Elvi Lumet. In this thesis examples of realia in source language text and their translated equivalents in the target language text are compared. Based on that the used translation method is described. There are also conclusions drawn about the general translation strategy in the translated text. Present bachelor's thesis is a qualitative research.

In the first chapter the concept of realia is explained and defined. The second chapter discusses the concepts of own and alien and how they are bound to realia. There is also an overview of domesticating and foreignizing translation strategies. The third chapter gives an overview of the different translation methods for translating realia. The fourth chapter analyzes and compares examples of realia from Bjørnstads „Til musikken“ with its Estonian translation „Muusikale“ and gives an overview of the used translation methods. Based on these methods a conclusion is drawn about the used translation strategy.

For translating realia, the following methods have been used in „For Music“: cultural equivalent, explicitation, calque, approximate equivalent, description and accepted standard translation. Often there were two translation methods used at the

same time. It was particularly common that the use of notes and other translation methods were combined. Prevalent translation method for realia was the use of cultural equivalent. Based on the used translation methods, it is possible to draw a conclusion about general translation strategy. Although use of a certain strategy could not be translators conscious choice, the used translation methods characterise the general strategy. A translation could be either domesticating or foreignizing, although one strategy does not exclude the other. Based on the analyze, one can say that the use of cultural equivalent and accepted standard translation characterise domesticating strategy and the use of calque characterises foreignizing translation strategy. The use of approximate equivalent and description can characterise both strategies. Based on the used translation methods one can conclude that in translation of the novel „For Music“ there was no dominant translation strategy. Translator had found a way to navigate between domesticating and foreignizing strategy.

LISA 1

Reaalide näidete korpus

(1a) Noe som kunne skremme bort de lyriske husmennene som var blitt altfor populære i Norge på denne tiden. (27)

(1b) See võiks eemale peletada lüürilised popsid, kes olid liiga populaarsed sel ajal Norras. (30)

(2a) Fra den ene dagen til den andre blir skolen helt meningsløs for meg, den dyrebare skolen, som far har innprentet meg at jeg må ta på alvor, fordi det i hans generasjon ikke hadde vært noen selvfølge å ta examen artium. (32)

(2b) Iga päevaga muutub kool mulle mõttetumaks, väärtuslik kool, mille kohta on isa mulle südamele pannud, et pean seda tõsiselt võtma, sest tema põlvkonnale ei olnud küpsuseksamite tegemine mingi enesestmõistetavus. (34)

(3a) Hun skulle vært russ. (52)

(3b) Cathrine oleks pidanud olema abiturient. (55)

(4a) «Jeg avlyser hele russefeiringen. Det er bare dumt. Jeg tar meg sommerjobb isteden.» (52)

(4b) „Ma ütlen ära kogu sellest abiturientide pidutsemise möllust. See on lihtsalt rumal. Lähen selle asmel suveks tööle.“ (55)

(5a) Hvis han var blitt hjemme i Moss den gangen, og ikke flyktet til sjøs, ville han kanskje vært anstendig musiker i dag, hatt fast jobb i Filharmonien eller spilt til begravelser over hele Østfold fylke, det var mor sikker på, mange år senere. (26)

(5b) Kui ta oleks sel korral koju Mossi jäänud ja poleks põgenenud merele, oleks ta võib-olla praegugi olnud korralik muusik, kel on püsiv töökoht Filharmoonias või kes oleks mänginud kõigil Østfoldi maakonna matustel, selles oli ema palju aastaid hiljem veendunud. (28)

(6a) Nå jobber han i sentrum av byen med en leiegård som han håper å selge til Oslo Kinematografer. (41)

(6b) Nüüd rahmeldab ta kesklinnas ühe üürimajaga, mille ta loodab müüa Oslo Kinoliidule. (44)

(7a) Cathrine har tatt seg sommerjobb på Saras Telt. (51)

(7b) Cathrine on läinud suveks Sara Telki tööle. (55)

(8a) Det at Cathrine lå bevisstløs på gulvet, forbinder jeg fortsatt med høytidsdager, julaften, påskeaften, syttende mai. (28)

(8b) Seda, kui Cathrine lamas meelemärkuseta põrandal, seostan ma siiani pühadega – jõululaupäevaga, lihavõttelaupäevaga, seitsmeteistkümnenda maiga*. * Norra rahvuspüha, põhiseaduse päev (31)

(9a) Vi skal feire på Hotell Astoria, som på denne tiden ligger oppe ved Stortinget. (116)

(9b) Me tähistame hotell Astorias, mis sel ajal asus Stortingi* lähedal. * Norra parlament. (121)

(10a) „Ingen andre holder på med sånt her på Røa,“ sier søsteren min indignert. (13)

(10b) „Keegi teine ei tegele siin Røas* millegi säärasega,“ ütleb mu õde nõrdinult. * Eliitelurajoon Oslos (15)

(11a) „Det var da *din* fortjeneste at hun kom inn på Katedralskolen?“ (37)

(11b) „See oli *sinu* teene, et ta sai Katedraalikooli* sisse.“ * Eliitkool Oslos (39)

(12a) Mange ganger i min barndom satt jeg og glodde på Munchs sol, på de mektige motivene „Historien“ og „Alma Mater“, på de nakne menneskene ved fossefallet. (66)

(12b) Palju kordi vahtisin ma oma lapsepõlves, silmad pärani, Munchi „Päikest“, „Ajaloo“ ja „Alma Mater“* võimsaid motiive, alasti inimesi kose ääres. * Edvard Munchi maalid Oslo ülikooli aula seintel (70-71)

(13a) Den utopiske hedmarkingen og operaelskeren som drømte om å gjøre Hamar til en virkelig storby, Norges svar på Chicago, riktignok ikke beliggende ved de store sjøer, men ved Den Store Sjøen, Mjøsa, allerede eksisterende agrar-paradis og en urban mulighet. (27)

(13b) Utoopilise Hedmarki mehe ja ooperiarmastajaga, kes unistas Hamari muutmisest tõeliseks suurlinnaks, Norra Chicagoks, mis tegelikult küll ei asu Suure järvistu ääres, vaid Suure järve Mjøsa kaldal, mis oli juba agraarparadiis ja pakkus urbanistlikku võimalust. (29)

(14a) Og deretter, det bitreste: Mormor rømte med barna sine til en veninne i Råde, men bare to uker senere ble morfar funnet druknet langt ute ved Missingene, i nærheten av en fjorten fots jolle. (26)

(14b) Ja seejärel tuli kõige kibedam lugu: vanaema põgenes koos oma lastega ühe sõbranna juurde Rådesse ja kõigest kaks nädalat hiljem leiti vanaisa uppunult Missingeni saarte juurest nelja ja poole meetrise julla ligidalt. (28)

(15a) Jeg regner med at hun vil gå av på Majorstuen, Valkyrieplass eller Nationaltheateret. (41)

(15b) Arvestan, et ta läheb maha Majorstueni, Valküüri väljaku või Rahvusteatri peatuses. (44)

(16a) Jeg regner med at hun vil svinge nedover Karl Johan, men hun tar til venstre en gang til, i retning Slottet. (72)

(16b) Ma arvestan, et ta läheb mööda Karl Johani tänavat alla, aga tema pöörab veel kord vasakule kuningalossi poole. (77)

(17a) Vi går bakken opp mot Slottet. (73)

(17b) Läheme künkast üles Kuningalossi poole. (77)

(18a) Juryen vil sitte alene og lytte til oss etter tur, de tre gamle herrene, to pensjonerte klaverpedagoger og en musikksjef i NRK som i flere år nå har bestemt hvem som skal bli fremtidens musikere. (67)

(18b) Ainult žürii kuulab meid kordamööda, kolm vanahärrat, kaks pensionil klaveripedagoogi ja Norra Riigiringhäälingu muusikaala juhataja, kes juba aastaid on otsustanud, kellest saab tulevikus muusik. (71–72)

(19a) De kommer, nå som før, fra alle kanter, fra Bygde-Norge, fra blokkeiligheter, industribyer og fiskevær, og bare sjelden fra de etablerte miljøene. (38)

(19b) Neid tuleb praegu nagu vanastigi igast kandist, Norra küladest, korrusmajade korteritest, tööstuslinnadest ja kalapüügipiirkondadest ja õige harva vastavast miljööst. (41)

(20a) Vagt kan jeg huske at jeg en sommerdag lå på rullestenene oppunder bredden på vestsiden. (9-10)

(20b) Mäletan nagu läbi udu, et pikutasin ühel suvepäeval läänekalda all munakividel. (11-12)

(21a) Far klarer å reise seg i vannet og begynner å løpe etter henne, over rullestenene. (19)

(21b) Isal õnnestub vees püsti tõusta ja ta hakkab emale üle siledate kivide järele jooksmas. (21)

(22a) Cathrine hadde laget kakao og far kom med noen tørre kaker som jeg ikke helt skjønte hvor han hadde fått tak i. (98)

(22b) Cathrine oli keetnud kakaod ja isa tõi vahvlikooke, ja ma ei saanudki päriselt aru, kust ta neid oli saanud. (103)

(23a) Noen barn i gummi-overaller, som vager langsomt etter parktanten sin. (45)

(23b) Kummitürpides lapsed, kes paterdavad aegamisi oma pargitädi kannul. (48)

(24a) Mor og far har sjelden råd til å ta seg fri, og Cathrine og jeg har i mange år tatt til takke med svømmeturene på gardebadet og trikken ned til Studenterlunden, der vi kan kjøpe softis på hjørnet ved Universitetsgata. (14)

(24b) Emal ja isal on harva võimalust end vabaks võtta ning Cathrinel ja minul tuli palju aastaid leppida aiabasseinis ujumisega või siis sõita trammiga Studenterlundenisse, seal saame Universitetsgata nurgalt osta pehmet jäätist. (16)

(25a) Ja, fett etter gammel rakfisk, sylte, eller utallige julaftener alene med søsteren. (49)

(25b) Jah, rasv, mis on sinna jäänud vanast hapendatud kalast, süldist, vaid õega kahekesi veedetud loendamatutest jõuluõhtutest. (52)

(26a) Det kommer fra vannet oppe ved sagbruket, bukker seg nedover mot broen, over runde stener og små, blankskurte skjær som står opp midt i strømmen, fastfrosne og urokkelige, i en kald og merkelig stillhet. (9)

(26b) See tuleb ülevalt saeveski juurest järvest, lookleb alla silla poole üle ümmarguste kivide ja väikeste siledaks lihvitud kaljunukkide, mis kerkivad keset jõge veest, kinni külmunud ja vankumatud jahedas ja eriskummalises vaikuses. (11)

(27a) Blant rikmenn og husmenn. (45)

(27b) Rikkurite ja kitsarinnaliste inimeste seas. (48)

(28a) Den grønne duffelcoaten, den brune cordfløyelsbuksen, det lange, nyvaskede håret. (96)

(28b) Roheline poolpikk palitu, pruunid pesusametpüksid, pikad ärapestud juuksed. (101)

(29a) Nå ligger Cathrine på den store, flate stenen og leser John Steinbeck, „Vredens druer“. (15)

(29a) Nüüd pikutab Cathrine suurel lamedal kivil ja loeb John Steinbecki „Vihakobaraid“. (18)

(30a) Merkelig nok er det Stravinskijs „Vårofferet“. (37)

(30b) Kummaline küll, aga see on Stravinski „Kevadpühitsus“. (39)

(31a) Mor hadde minnet meg om det en gang, da vi hadde hørt en tenor på Operaen, som sang Rudolpho i La Boheme. (38)

(31b) Ema tuletas mulle seda kord meelde, kui me kuulasime üht ooperiteatri tenorit, kes laulis „Boheemis“ Rudolfot. (41)

(32a) Jeg får en assosiasjon til en av operafilme mor hadde tatt meg med på, en av de russiske; var det Eugen Onegin? (73)

(32b) Minu kujutluses assotsieerub see ühe ooperfilmiga, mida ema mind vaatama viis, see oli vene film, vist „Jevgeni Onegin“. (77)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marit Hansen (sünnikuupäev: 20.12.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
„Reaalide tõlkimine norra keelest eesti keelde Ketil Bjørnstad’ romaani
„Muusikale“ näitel“, mille juhendajad on Terje Loogus ja Anu Laanemets,
  - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 31.05.2013